

Un conjunt ceràmic del començament de l'època de Claudi trobat a la ciutat de Palma

ALBERT LOPEZ MULLOR
MARIA MAGDALENA ESTARELLAS
JOSEP MERINO
FRANCISCA TORRES

L'any 123 aC, Quint Cecili Metel va conquerir Mallorca (fig. 1). Els motius d'aquesta acció militar, poc justificats a les fonts, cal cercar-los en l'expansió metòdica del poder romà per la Mediterrània, en uns moments en què s'havia exercit una forta pressió dins la península Ibèrica, que culminà amb la presa de *Numantia* (133), o que eren el preàmbul de la pacificació definitiva de Sardenya o bé de l'organització de la Gàl·lia Narbonensa i la fundació de *Narbo* (118).¹

D'ençà del domini territorial de l'illa i de la fundació de Palma i *Pollentia*, en sengles badies excel·lents,² la més gran de les Balears, esdevingué una escala obligada dins la ruta que menava d'Hispania cap a Itàlia a través del Bonifacio.

L'emplaçament de la Palma romana ha estat objecte de controvèrsia, ja que les fonts no en donen referència exacta. Això no obstant, sota el nucli urbà actual i a una altura de 15 metres sobre el nivell del mar, es troben les restes de la ciutat, la qual se suposa que va tenir una superfície d'unes sis hectàrees, i que estava envoltada d'una muralla de la que hi ha vestigis a uns 25 m de l'indret on es va realitzar la troballa que presentem.³ Fins ara, la localització d'altres estructures arquitectòniques ha estat poc freqüent, però es coneixen nombroses peces de ceràmica, monedes o testimonis epigràfics.

El material objecte d'aquesta comunicació va ser descobert al carrer de la Puresa (fig. 2), dins l'edifici que fa cantonada amb el carrer de la Portella. L'excavació va consistir en l'obertura de diverses cales per tal de recalçar els fonaments de les façanes. La

¹ No es coneix la versió de Livi sobre els fets, en haver-se perdut el llibre XL, que, segons sembla contenia el relat (*Periochae* 1, LX). Tanmateix, Estrabó (III, 5, 2), Florus (I, 43) i Orosi (V, 13, 1) justifiquen la conquesta per la presència de pirates en aigües balears que hostilitzaven les naus romanes. Aquesta hipòtesi es recull gairebé arreu (p.e. Roldán, 1981: 424), tot i que també cal tenir molt en compte el desig del Senat d'accelerar amb aquesta annexió la pacificació de la Gàl·lia Transalpina i de Sardenya (Arribas, 1983: 7; Tarradell, 1983: 123-128).

² Plini III, 5, 77; *Nat. Hist.* III, 76-77. Estrabó I, 5, 1. Mela II, 24.

³ Arribas, 1983: 23-27; Rosselló, 1983: 144-152; Orfila, 1988: 18-21; Blanes *et alii*, 1990: 24-69; Riera, 1993: 17-23.

ceràmica romana es va trobar a pocs centímetres del paviment actual, i semblava procedir d'un sol estrat de rebliment o d'un abocador, que en tot cas recolzava en el terreny natural. Les capes medievals i modernes, que habitualment hi són en els nivells superiors del

Figura 1. Situació de les illes Balears, al davant de la costa mediterrània de la península Ibèrica.

jaciment, havien desaparegut en aquest indret, molt probablement en bastir-se la construcció actual, ja que el paviment de la planta baixa de la casa és 50 cm més baix que el carrer. En conseqüència, cal pensar que ens trobem davant d'un conjunt tancat, cosa que també palesa, com veurem, l'homogenitat de la ceràmica, que presenta un arc cronològic relativament reduït.

Terra sigillata itàlica

N'hem trobat un lot de peces relativament extens i és àmpliament majoritària en relació a les importacions gèl·liques, que només constitueixen el 6,9 % del total de la *terra sigillata* (t.s.), segons es pot veure a la figura 3. Per ordre cronològic, en primer lloc s'ha d'esmentar la forma *Consp.* 4.5.1, Goudineau (Goud.) 30 b, Pucci (Puc.) VI.4 (lãm. I.3), ja documentada a Haltern (7 aC-9 dC), datada per Goudineau a partir del 5 dC i en general pròpia del període augustal, tot i que es troba en

jaciments més tardans.⁴ El tipus Consp. 14.2.3, Haltern 7 A (làm. I.1) és, lògicament, característic d'aquest darrer jaciment, encara que la difusió és considerable des del 15/10 aC.⁵ Una data semblant s'ha donat a la forma Consp. 15.1.2, Goud. 32 a. Puc. XXII.1, Haltern 10 (làm. I.2), l'aparició de la qual se situa al 10-9 aC, tot i que hi ha troballes nombroses

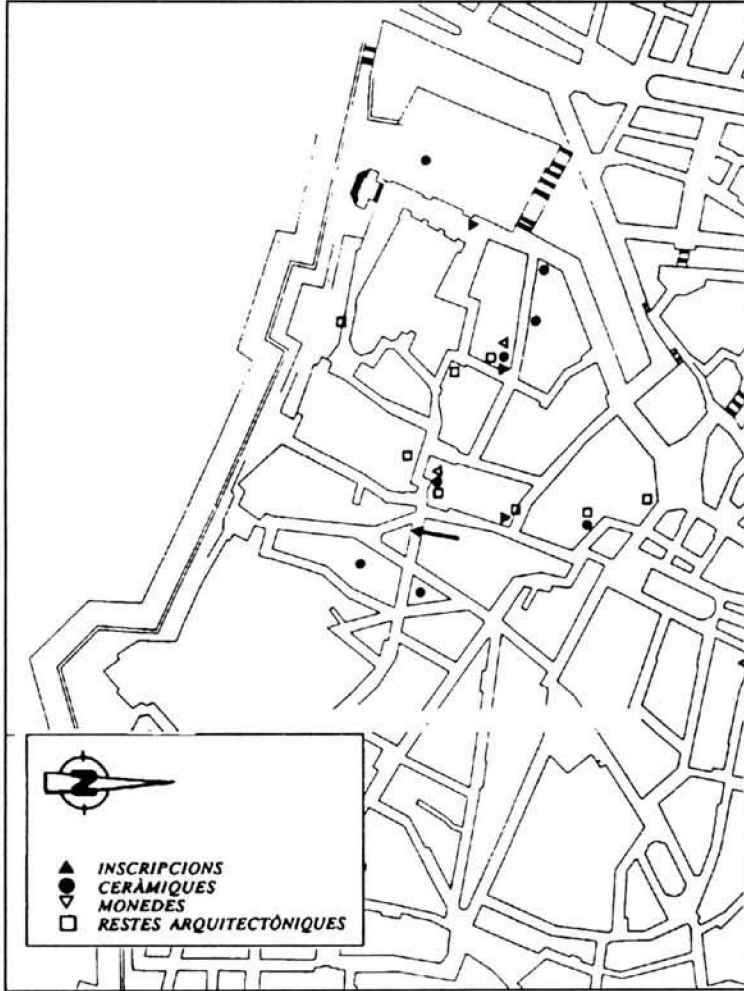

Fig. 2. Situació del carrer de la Puresa -assenyalat amb una fletxa- dins el nucli antic de Palma.

del primer decenni de la nostra era i algunes de posteriors.⁶ A la forma Consp. 12.4.1, Goud. 17 B a, Puc. VIII.2 (làm. I.4) li l'ha estat assignat un *terminus post quem* (tpq) del 12/10 aC. En tot cas, sembla abundant fins al principat de Tiberi.⁷ A més, un dels

4 Goudineau, 1968: 300; Pucci, 1985: 381-382; Ettliger, 1990: 58-59.

5 Von Schnurbein, 1982: 394; Pucci, 1985: 389, t. XX.8; Roth-Rubi, 1990: 76-77.

6 Goudineau, 1968: 302; Von Schnurbein, 1982: 66; Pucci, 1985: 390; Roth-Rubi, 1990: 78-79.

7 Goudineau, 1968: 291; Pucci, 1985: 382; Roth-Rubi, 1990: 72-73.

fragments trobats (lãm. I.5) es podria assimilar al tipus Consp. 17.1.1, datat a partir del segon decenni aC.⁸

Entre el material més tardà s'ha d'esmentar la forma Consp. 22.1.1, Goud. 27, Puc. XXV (lãm. I.7-8), acompanyada de la variant Consp. 22.1.3 (lãm. I.10) i de la Consp. 22.1, sense poder especificar-ne més (lãm. I.9); present a Oberaden (10-8 aC) i els altres campaments del *limes*, i habitual entre el segon decenni del segle I i el final del

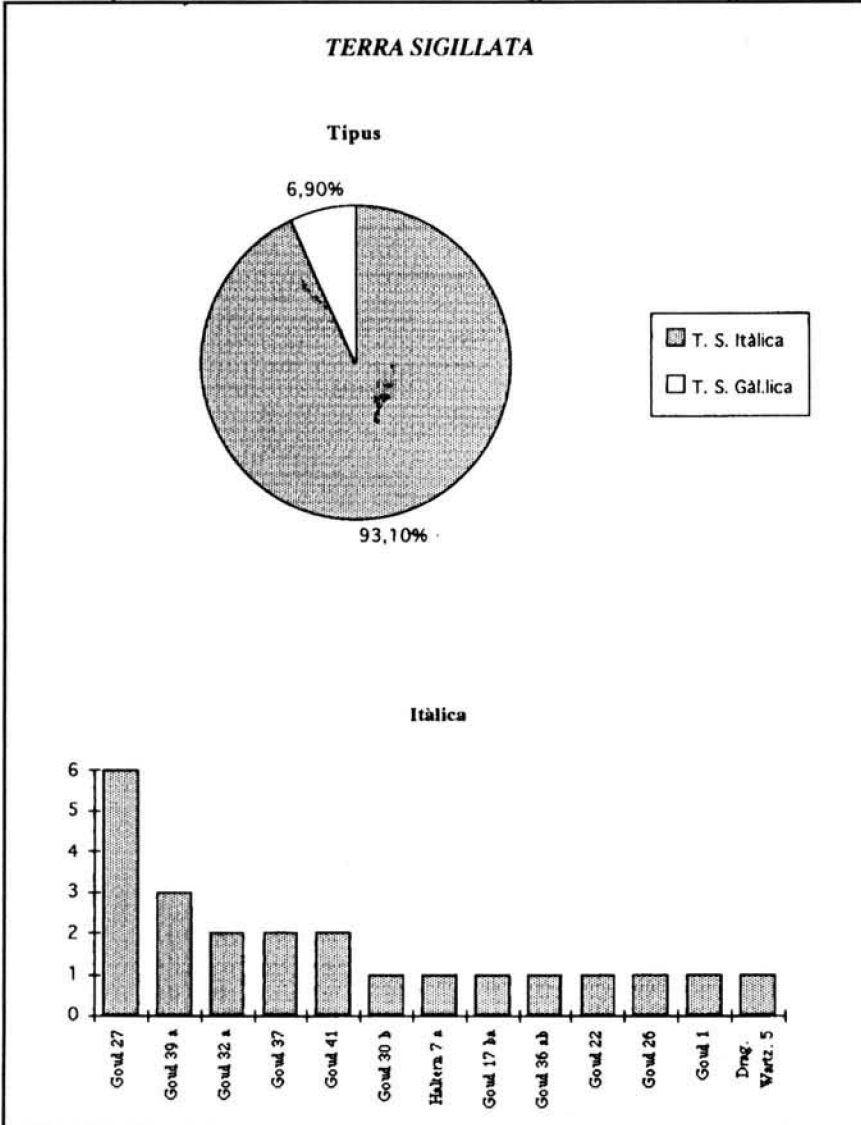

Fig. 3. Representació gràfica de la mostra de *terra sigillata* apareguda dins el conjunt.

8

Kenrick, 1990: 80-81.

principat de Tiberi.⁹ La Consp. 18.2.2 (làm. I.13), es coneix a Dangstetten (15-10/9 aC) Oberaden (10-8 aC) i es va desenvolupar fins a l'època tiberiana.¹⁰ Per la seva banda, la Consp. 20.1.1, Goud. 36 b, Puc. VI.14-15 (làm. I.6), té un *tpq* del 12-16 dC i una llarga durada.¹¹ La Consp. 20.4, Goud. 39 c (làm. I.11-12), ha estat datada a partir del 20-25 dC,¹² la Consp. 19.2 (làm. I.14), del període August-Tiberi,¹³ i la Consp. 27, Puc. XXIX (làm. I.15), és abundant des del 20 dC i pròpia del període Tiberi-Neró.¹⁴ La peça 16 de la làm. I no és fàcil de classificar i potser es podria assimilar a la forma Consp. 28, datada de la primera meitat del segle I dC.¹⁵

L'única mostra de *t.s.* itàlica decorada que s'ha localitzat és un fragment de vas de la forma Dragendorff-Wartzinger V (làm. II.1).¹⁶ Pel que fa a les marques, n'hem trobat una amb la grafia ANNI (làm. I.17), sobre el peu d'una copa. Sembla que es tracta del *nomen* Annius, ja aparegut a la ciutat de *Pollentia*, a l'altra extrem de l'illa de Mallorca. Els nombrosos paral·lels indiquen l'origen a Arezzo, on es coneixen diverses grafies: C. Annius, L. Annius, Anteros C. Anni, C. Anni Chresi(mus).¹⁷ També s'ha documentat, però, a l'Itàlia central (v. gr. A. Annius Crispus). La segona marca porta la inscripció OI-X-C /F ASTI situada dins una cartel·la rectangular al fons intern d'una forma no reconeixible (làm. I.19), es podria relacionar amb C. Fastidienus, que apareix al CVArr.,¹⁸ i que dins la península Ibèrica ha estat trobada a *Celsa* (Saragossa) i *Clunia* (Burgos).¹⁹

A l'illa d'Eivissa s'ha descobert un *sigillum* amb la marca FASTI, *retro*, ja documentat al CVArr. (673), i procedent del taller de Fastidienus, datat del 15-40 dC.²⁰ Potser, aquest segell es podria relacionar més bé amb la nostra peça.

En general, dins aquest repertori de *t.s.* itàlica, es poden trobar algunes formes relativament antigues, com ara les enumerades al començament, però abunden les pròpies de la darrera onada exportadora que arribà a la Península i les Balears (p.e. Consp. 18-20, 22, 27-28), situables clarament fins a les acaballes del principat de Tiberi, tot i que alguna (Consp. 27) podria assolir l'època de Neró.

Terra sigillata gèl·lica

⁹ Goudineau, 1968: 305; Pucci, 1985: 391; Kenrick, 1990: 90-91.

¹⁰ Kenrick, 1990: 82-83.

¹¹ Goudineau, 1968: 304; Pucci, 1985: 381; Kenrick, 1990: 86-87.

¹² Goudineau, 1968: 306, 377; Kenrick, 1990: 86-87.

¹³ Kenrick, 1990: 84-85.

¹⁴ Pucci, 1985: 393; Kenrick, 1990: 100-101.

¹⁵ Kenrick, 1990: 102-103.

¹⁶ Dragendorff, Wartzinger, 1948: fig. 2.

¹⁷ A *Pollentia* es va trobar la marca RVFIO /C. ANNI dins una cartel·la rectangular, de la qual es donen paral·lels a Arezzo, Haltern, Neuss, Chiusi, Roma i Tarragona: Ettliger, 1983: 72, n. 2. Al Tossal de Manises (Alacant), apareix Sex(tus) Annius, ja conegut al CVArr (n. 88), procedent d'Arretium i datat entre el 10 aC i el 10 dC: Ribera, 1988-1989: taula 1, n. 3. A *Baelo* (Bolínia, Càdis) s'ha trobat la mateixa marca: Bourgeois, Mayet, 1991: 52, taula 23, n. 5; també hi ha les grafies Cissus/C. Anni i Auctus/L. Anni.

¹⁸ CVArr. (Oxé, Comfort, 1968), n. 671.

¹⁹ Beltrán, 1990: 73, no assenyala cap procedència determinada.

²⁰ Eivissa: Fernández, Granados, González, 1992: 54. Pel que fa a les troballes a la Gàl·lia, cal afegir que a Fos-sur-Mer, important enclau comercial, es coneixen dues estampilles de L. Fastidienus Optatus: Giroussens, 1988.

Només se n'han trobat unes poques peces. Destaquen una vora i un tros de paret de la forma Drag. 11 (làm. I.18, 20). Aquests materials, tan escassos, són, però, d'interès, ja que constitueixen el fòssil director de la *t.s.* apareguda. El tipus Drag. 11 és característic dels primers moments de la producció sud-gàl·lica, encara que apareix als jaciments durant una bona part del segle I.²¹

En el nostre context, però, acompanyat d'un lot significatiu de *t.s.* itàlica i parets fines que, com veurem, no poden anar més enllà dels primers temps del principat de Claudi, opinem que pot reforçar els arguments per situar el lot en aquest període, quan tot just comencen a arribar amb força cap a Hispània les exportacions de *t.s.* sudgàl·lica.

Ceràmica de parets fines

Dins aquest grup, els fòssils directors són les peces de procedència bètica. En primer lloc, cal esmentar la forma Mayet (My.)/López Mullor (L.) XXXVII,1a, representada per un nombre mínim de tres exemplars, malauradament massa petits perquè el seu dibuix sigui il·lustratiu. Aquest tipus, àmpliament difós per tot el mediterrani occidental, s'ha datat des del segon decenni del segle I de la nostra era fins al començament de l'època flàvia.²² Juntament amb la forma My. XXXIV, que manca en el nostre conjunt, és la primera producció bètica a aparèixer en els jaciments, ja durant el principat de Tiberi, tot i que el desenvolupament més gran es va donar durant les èpoques de Claudi i Neró.²³

La decoració de "fulles d'aigua" (it. *foglie d'acqua*) és molt típica dels productes bètics, i de fet es troba gairebé a totes les formes -My. XXXVII A o B, XXXVIII, XXXIX, XL i en algun cas a la XLII.²⁴ Per ara, els exemplars més antics han estat datats del començament del principat de Claudi. Les peces 16 i 17 de la làm. II, sobretot la primera, podrien haver presentat aquest motiu, encara que no és segur. En tot cas, si ho acceptéssim, podríem situar-les cap al 40 dC, gairebé coetànies del vaixell Port-Vendres II,²⁵ en què apareix un conjunt d'exportacions bètiques primerenques, i força abans que Culip IV, datat del 69-79, en què les formes, més evolucionades, són típiques d'un moment avançat de la producció de la vall del Guadalquivir.²⁶ En conseqüència, la presència dels tipus My./L. XXXVII,1a i My. XXXVII o XXXVIII decorat amb fulles d'aigua ens pot situar molt bé en una data propera al 40 dC.

També poden ser d'aquell moment una sèrie de formes itàliques incloses dins el nostre conjunt, i que consisteixen l'aixovar de parets fines que va dominar el mercat hispànic peninsular costaner i el baleàric durant els primers decennis del segle I, justament fins a la irrupció dels productes bètics. Ens referim a les formes My. XXXIII

²¹ Oswald, Pryce, 1966: 19, August. És ben conegut tant a Lezoux com a la Graufesenque, des de començament del segle I dC (quadre comparatiu a Bet, Delage, Vernhet, 1994), tot i que en jaciments ben estratificats, com per exemple Saint-Romain-en-Gal, apareix cap a l'any 40 i perdura fins al segle II, sempre, però, en quantitats molt petites (Leblanc, 1994).

²² Remesal, 1979: 18-45; López Mullor, 1989: 176; Puig, 1989: 93-96.

²³ A Mallorca s'ha trobat a *Pollentia* (Llabrés, 1975), Sa Carrotja, Ses Salines (Colominas, 1915-1920), Cova Monja, Biniali (*Ibid.*) i Son Taixaquet, Lluçmajor (López Mullor, 1989).

²⁴ López Mullor, 1989: 181-202.

²⁵ Datat concretament del c. 42 dC (Colls *et alii*, 1977: *passim*).

²⁶ Per a la data, cf. Nieto, 1989: 235. En el carregament d'aquest vaixell destaca la presència abundant de la forma My. XXXIX (Puig, 1989: 88-90), gairebé desconeguda als jaciments terrestres de Catalunya i absent als de Balears, molt probablement per ser típica de l'època flàvia, a la que, fins ara, es poden assimilar molts pocs conjunts excavats en aquest àmbit territorial.

(làm. II.15), My./L. XXXIII/XXXV (làm. III.1, 3), My. XXXV (làm. III.2) i My./L. XXIV, 4 (làm. II.4, 10). La primera també va ser produïda a Lió, dins el taller de La Muette, fins a l'època de Tiberi,²⁷ encara que els antecedents itàlics abracen tot el període augustal-tiberià;²⁸ a Mallorca és documentada en diferents indrets.²⁹ La forma My./L. XXXIII/XXXV, també és present a l'illa,³⁰ la coneixem perfectament a Catalunya i la varietat amb engalba, apareguda en el nostre context, va romandre en el mercat des del principat d'August fins a començaments del de Claudi.³¹ La forma XXXV, per la seva banda, té gairebé el mateix període de desenvolupament, tot i que, a la millor, el final de la producció, o més ben dit, de les exportacions cap a Hispània, s'ha de situar a mitjan segle I o un xic més tard.³² El tipus My./L. XXIV.4, des del punt de vista morfològic molt diferent dels anteriors, els acompanya gairebé invariablement.

També és abundant a les Balears, tant que algun cop hem sospitat que s'hi podia haver manufacturat; fins ara, però, careixem de proves en aquest sentit, tot i que es distingeixen clarament diferents *facies* dins el tipus general. La data l'hem situat entre el 15-20 i el c. 69, tot i que, almenys a Catalunya, la recepció d'aquestes peces és esporàdica des de mitjan segle I.³³

A més, s'ha d'esmentar la presència de petits fragments del tipus My./L. XXV.1 o XXVIII.1, que no s'han dibuixat a causa del tamany reduït. Aquestes formes solen trobar-se associades a les anteriors i són relativament abundants a Mallorca i la resta de les Balears.³⁴ La primera, pitjor coneguda, se situa, de moment, al període tiberià; la segona, però, abraça tota l'època clàudia.³⁵

La forma My. XXXII (làms. II.12, IX.4) hauria d'haver figurat al paràgraf anterior, ja que tradicionalment s'ha situat dins les importacions itàliques. Tanmateix, a Mallorca és molt abundant³⁶ i, per exemple, algunes peces de *Pollentia* podrien ser considerades imitacions locals.

²⁷ Segons Grataloup (1986), la producció d'aquesta forma arriba fins al 30 dC.

²⁸ López Mullor, 1989: 160-161.

²⁹ *Pollentia* (Almagro-Amorós, 1953-1954; Vegas, 1963-1964 i 1973; Arribas, Tarradell, Woods, 1973; Llabrés, 1975; Estarellas, Torres, 1993), Son Taxaquet, Lluçmajor (López Mullor, 1989), Sa Carrotja, Ses Salines (Colominas, 1915-1920, Manera, 1974).

³⁰ P.e.: necròpoli de s'Albufera, Alcúdia (Llabrés, 1975), Cova Monja, Biniali (López Mullor, 1989), Son Taxaquet, Lluçmajor (*Ibid.*).

³¹ López Mullor, 1989: 169-171.

³² *Ibid.*: 167-169. Troballes a Mallorca: Cova Monja, Biniali; Son Vaquer d'en Ribera, Lluçmajor, i *Pollentia*, totes elles documentades en les mateixes pàgines citades. Sobre el darrer jaciment, vegeu, a més: Estarellas, Torres, 1993.

³³ López Mullor, 1989: 148-150, data i difusió a les Balears. Cfr. troballes recents a Estarellas, Torres, 1993.

³⁴ Forma XXV: *Pollentia* (Bailey, 1975), Sa Carrotja, Ses Salines (López Mullor, 1989), Son Vaquer d'en Ribera (*Ibid.*; Mayet, 1975), Cova Monja, Biniali (Mayet, 1975). Forma XXVIII: *Pollentia* (Arribas, Tarradell, Woods, 1973; Mayet, 1975), Sa Carrotja, Ses Salines (Mayet, 1975; López Mullor, 1989), Cova Monja, Biniali (*Ibid.*).

³⁵ López Mullor, 1989: 155.

³⁶ Troballes publicades a *Pollentia*, Son Taxaquet (Lluçmajor), Sa Carrotja (Ses Salines) i Posada de Carrossa (Artà). També és freqüent a Menorca i Eivissa. Cfr. una referència més àmplia amb bibliografia anterior a López Mullor, 1989: 158-159.

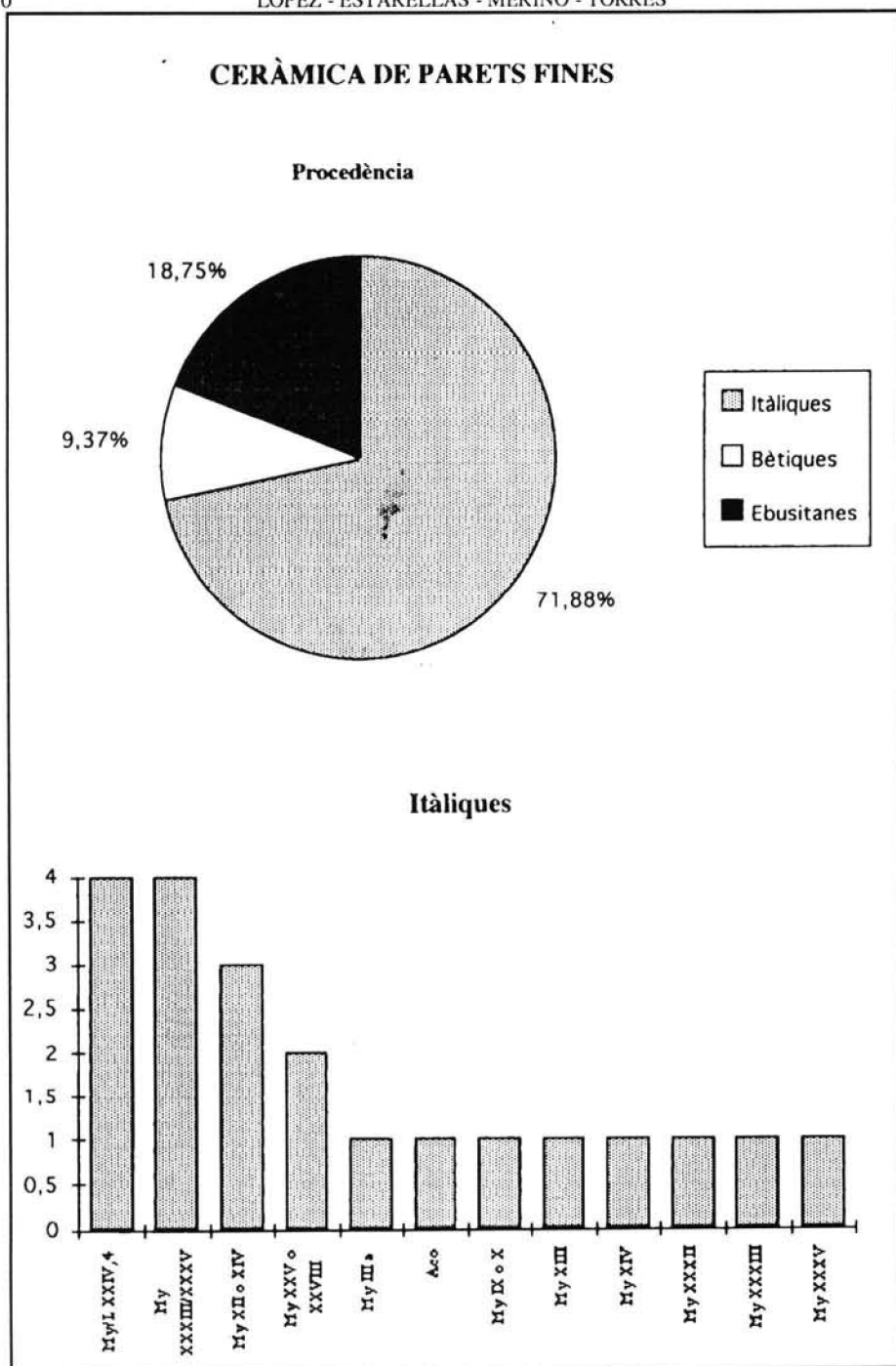

Fig. 4. Representació gràfica de la mostra de ceràmica de parets fines apareguda dins el conjunt.

La hipotètica producció baleàrica, sense especificar el lloc, ja va ser proposada per Mayet³⁷ i nosaltres mateixos ens en vam fer ressò, tot aportant noves evidències.³⁸ El prototipus que presentem, procedent de la mateixa *Pollentia* (làm. IX.4), podria ser un exemple de la producció autòctona.

També d'origen balear, en aquest cas ebusità, són els fragments 13 i 14 de la làm. II. La pasta grisa, sense engalba i amb mica platejada, és ben típica. L'atribució de la forma, però, presenta més dificultats, atès el tamany de les peces. Potser, es podria assimilar a la My. XXVI.³⁹

La peça 3 de la làm. II és encara més difícil de classificar, ja que no encaixa en cap dels tipus coneguts, la pasta, però, idèntica a la descrita més amunt, ens fa pensar que també pot provenir d'Eivissa.

Dins el conjunt, també s'ha de remarcar la presència de força peces residuals, típiques del període August-Tiberi, o anteriors. Una d'elles pertany a la forma My. IIIa(làm. II.5),⁴⁰ algunes altres, molt fragmentàries, es podrien classificar dins els tipus My. XII o XIV (làm. II.6-8), o dins el segon sense cap dubte (làm. II.2).⁴¹ També hi ha un exponent de la forma My. XIII (làm. II.9), que es prodiga poc,⁴² i un altre que podria assimilar-se a la My. IX o la X (làm. II.11).⁴³ Per acabar, s'ha d'esmentar un fragment de gobelet de l'estil d'Aco (làm. III.4),⁴⁴ tot i que sense poder precisar l'origen itàlic, segurament més probable que el gàl·lic.

En resum, podem dir que la ceràmica de parets fines és un gran ajut per situar cronològicament el conjunt, ja que, juntament amb un nombre considerable de formes típiques del període augustal i sobretot tiberià, la major part itàliques, però també ebusitanes i potser mallorquines, trobem alguns escassos productes bètics, com la forma My./L. XXXVII,1a o petits fragments decorats amb fulles d'aigua, probablement obrats en un moment molt primerenc. Tot plegat ens fa pensar que el lot s'ha de situar cap a la tercera dècada del segle I, i com a màxim al començament del principat de Claudi.

Ceràmica grisa fina ibèrica

Es tracta de la ceràmica anomenada per Almagro Basch "grisa emporitana", tot i que aquest apel·latiu, molt sovint impropï, ha estat substituït en la bibliografia recent

³⁷ Mayet, 1980: 211.

³⁸ López Mullor, 1989: 157-160.

³⁹ Mayet, 1975: 60; Fernández, Granados, 1986: 54.

⁴⁰ Altres troballes a Mallorca: *Pollentia* (Vegas, 1963; Mayet, 1975; Estarellas, Torres, 1993), Sa Carrotja, Ses Salines (Manera, 1974).

⁴¹ Paral·lels a Mallorca de la forma My. XII: *Pollentia* (Mayet, 1975), Son Vaquer d'en Ribera, Manacor (*Ibid.*, López Mullor, 1989). Forma My. XIV: Lluçmajor (Font, 1972), Son Julià, Lluçmajor (López Mullor, 1989), Sa Carrotja, Ses Salines (Manera, 1974). Una peça ebusitana trobada a Na Guardis, Colònia de Sant Jordi (Guerrero, 1984: fig. 46.1), que vam atribuir fa anys a aquesta forma (López Mullor, 1989: 137), s'ha d'associar, potser, al tipus My. XVI, ja que, després de veure-la de prop, hem comprovat que va tenir vora diferenciada, tot i que ara roman trencada.

⁴² Guerrero (1984: fig. 5.4) presenta un exemplar molt reconstruït i dubtós procedent de Na Guardis.

⁴³ Troballes de la forma My. IX a Mallorca en general: López Mullor, 1989 (similar); Na Guardis (Colònia de Sant Jordi): Guerrero, 1984. My. X: *Pollentia*: Vegas, 1973; Arribas, Tarradell, Woods, 1973; Sa Carrotja (Ses Salines): López Mullor, 1989.

⁴⁴ Paral·lel a *Pollentia*: Vegas, 1963.

pel més genèric que utilitzem aquí, i que designa peces ibèriques però no necessàriament originàries d'Empúries. Només comptem amb la presència d'un petit lot de fragments dibuixables, en què, clarament, es distingeixen dos grups de material. D'una banda, els bicònics propis del període baix-republicà (làms. III.8, IV.3, el primer amb engalba negra), i d'altra banda, formes obertes (làm. III.5-7) i alguns fragments de gerretes bicòniques (làm. III.9-10) d'una *facies* associable al final de la producció.

El primer grup té nombrosos paral·lels i Aranegui va elaborar la tipologia.⁴⁵ Potser, les dues peces que presentem procedeixen de la costa catalana i, en concret, el fragment 8 de la làmina III, amb engalba negra, recorda materials propis d'Empúries, immediatament anteriors a l'obertura del *cardo B*, amb un *terminus ante quem* del c. 100 aC,⁴⁶ els quals coneix prou bé un de nosaltres. El segon grup, també classificable dins la ceràmica grisa ibèrica de Catalunya, es troba molt poc estudiat; poseeix, però, alguns paral·lels a Can Xammar (Mataró),⁴⁷ dins un horitzó datable entre el darrer decenni del segle I aC i el començament de l'època flàvia⁴⁸, és a dir, dins l'etapa epigonal d'aquesta producció.

Ceràmica comuna d'importació

Itàlica

Dins el material trobat s'ha classificat un lot significatiu d'aquesta procedència, tot i que els fragments dibuixables són pocs. En primer lloc, s'ha de remarcar la presència d'una safata amb engalba roja interna (làm. IV.4), que pertany al tipus Aguarod 4-Luni 2/4. Aquesta mena de productes té una datació àmplia, que abraça del 90/80 aC fins a mitjan segle I dC. A *Pollentia* s'han documentat des de començament del segle I aC fins a l'època d'August, tot i que hi ha perduracions durant el segle I de la nostra era.⁴⁹ En segon lloc, s'ha distingit la forma Aguarod 3-*Celsa* 80.8145 (làm. 4.5-6), ben coneguda a la Tarraconensa entre el 120-100 aC i mitjan segle I dC.⁵⁰ En tercer lloc, s'ha trobat el tipus Aguarod 4-Vegas 14, per ara el més nombrós dins aquesta classe de material (làm. IV.7-8). Posseeix una datació molt àmplia, que va des de la segona meitat del segle II aC fins a Tiberi, com a mínim. A Mallorca, abunda força i s'ha trobat a *Pollentia*, la Colònia de Sant Jordi i Calvià.⁵¹

Africana

A més d'alguns fragments amorfes, hem documentat el perfil de la forma Ostia I.261 (làm. V.1). Aquest plat-tapadora, s'havia datat entre l'època severiana i el c. 400.⁵² Tanmateix, les troballes a la Tarraconensa són força més antigues, i abracen des de

45 Aranegui, 1985.

46 Sobre la data de l'obertura del *cardo B* d'Empúries, també anomenat *decumanus B* en la bibliografia anterior, cfr. Nolla, 1984.

47 n.inv. 181: Jàrraga, 1990: fig. 1.6; n.inv. 183: *Ibid.*: fig. 4.1; n.inv. 323: *Ibid.*: figs. 1.5, 2.2.

48 Sobre la data d'aquest horitzó de can Xammar: López Mullor, 1990: 122, 133.

49 Aguarod, 1992: 67-71, figs. 4-5.

50 *Ibid.*: 113-115, figs. 23-24.

51 *Ibid.*: 93-96, figs. 14-17.

52 Tortorella, 1981: 212.

l'època de Tiberi (Empúries), fins als flavis (Tarragona), passant pel període claudi (Badalona).⁵³

De la Tarraconensa

Amb aquest apel·latiu no gaire precís dessignem aquelles peces que semblen produïdes en els mateixos centres que les àmfores vinàries catalanes. Fa uns anys vam publicar una tipologia preliminar del material de la terrisseria del Roser (Calella, Barcelona),⁵⁴ i recentment s'hi han realitzat noves aportacions sobre tallers de la mateixa àrea.⁵⁵ En general, els repertoris d'aquesta ceràmica de taula recullen les innovacions que van aparèixer a partir del període August-Tiberi, tot i que, en ocasions, continua la manufactura de peces de clara filiació ibèrica. En general, aquesta classe de material té la mateixa data que les àmfores tarraconenses, és a dir, des del començament de l'època augustal o un xic abans fins a les acaballes del segle I dC. En el nostre cas, només posseïm dues vores de gerra (lãm. VI.2-3), assimilables als tipus Roser 4A i 4B, respectivament.

També s'ha d'esmentar, però, la peça 3 de la lãm. V, que creiem procedent de Tarragona. Es tracta d'un tipus de ceràmica comuna, gairebé inèdit fins ara, que nosaltres en diem *de Tarraco*, i del qual hem fet diverses troballes, tant a Darró (Vilanova i la Geltrú), com a Cubelles, dins l'*ager* de la capital de l'antiga província romana. Tanmateix, es troba en estudi un conjunt molt significatiu i nombros d'aquest material.⁵⁶ Pel que fa a la peça que ens ocupa, podem esmentar un paral·lel molt proper de Tarragona, datat entre el 15 i el 20 dC.⁵⁷

Ceràmica comuna local

Les mostres d'aquesta producció són les més abundants dins la ceràmica comuna del nostre jaciment. Es caracteritza pel color groguenc, la pasta força ben depurada i una mica tova. En suposem un origen local en sentit ampli, és a dir, creiem que va ser obrada a l'illa, ja que apareix sovint, i si hem pressuposat amb certes garanties la manufactura de parets fines, també pensem que es podria haver fet ceràmica més utilitària. Val a dir, però, que fins ara careixem de qualsevol indici feaent d'aquesta activitat, com podrien ser els forns, rebuixos de coccio, etc.

Amb aquest antecedents, i atès l'estudi superficial de què han estat objecte aquestes peces fins ara, només podem situar-les genèricament dins la forma Vegas I/Roser 4A (lãm. V.5-7), Roser 1A (lãm. V.8) i Vegas 38 (lãm. V.2). La peça 4 de la

⁵³ Aguarod, 1992: 248-249, figs. XVI.d-e, 48-49. Per classificar la nostra peça dins la forma Ostia I.261 ens hem fixat sobretot en les figures 48-49.

⁵⁴ López Mullor, 1985.

⁵⁵ Forns de can Portell, Argentona (Codex, 1995 a). Can Balençó, Argentona (Codex, 1995 b).

⁵⁶ Descobertt fa alguns anys a la ciutat de *Tarraco*, i que és objecte de la tesi doctoral de F. Tarrats, qui ens ho ha mostrat amablement. Hi ha una primera notícia d'aquest conjunt a Tarrats, 1994, que el data entorn al 60 dC.

⁵⁷ Agraz, Carreté, Macías, 1993: 103-105, fig. 84.120. En l'estudi del material d'aquest estrat, els autors asseguren haver rebaixat la data de la forma My. XLII de parets fines, suposadament un dels fòssils directores del conjunt. En realitat, la forma estudiada (figs. 80.60, 64-66; 88.169, 178, pp. 95-97) no és la My. XLII, i segurament correspon a un tipus inèdit procedent de *Tarraco*, que podria estar inclòs dins el lot esmentat a la nota anterior, estudiat per F. Tarrats.

lâm. V és una tapadoretta, ben coneguda en els jaciments, però poc documentada. La núm. 9 podria ser una gerra, però en aparèixer tan fragmentada és difícil de classificar.

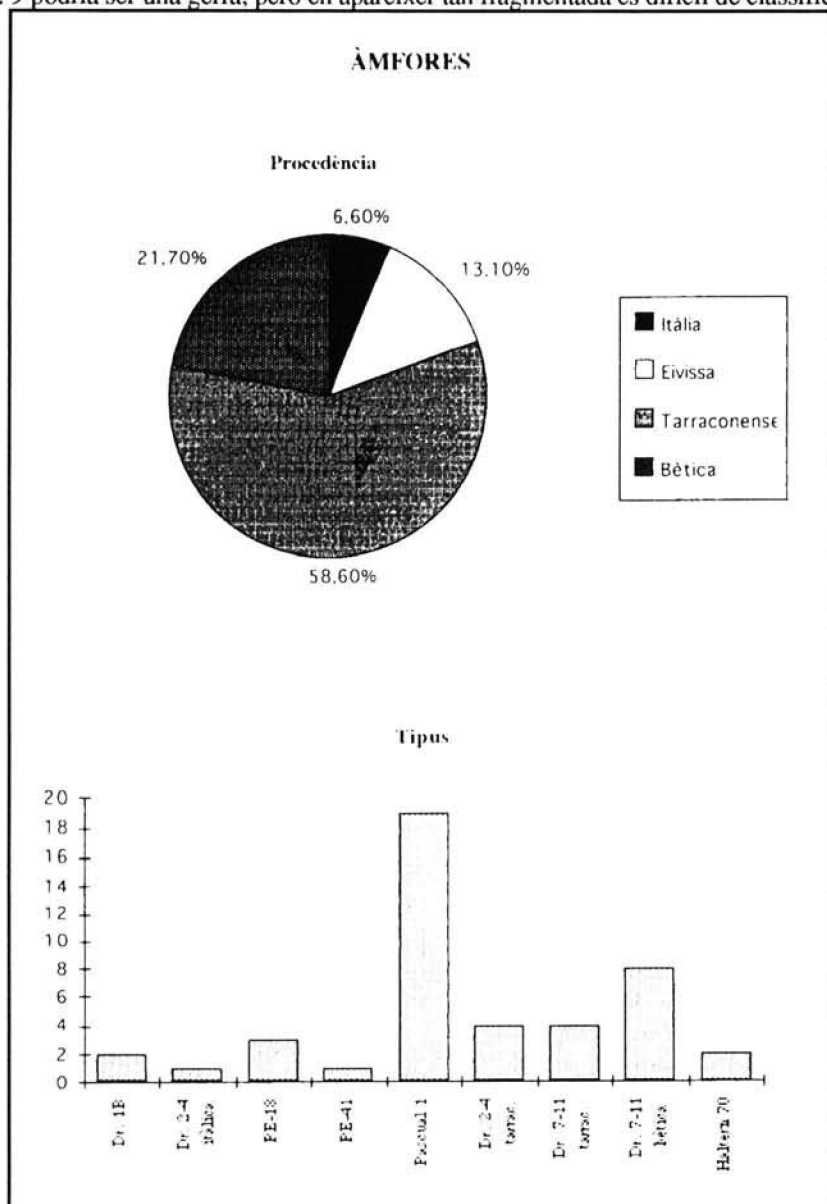

Fig. 5. Representació gràfica de la mostra d'àmfores apareguda dins el conjunt.

Altres produccions

Dins el conjunt, cal esmentar la presència d'alguns exponents de ceràmica local, anomenada talaiòtica, de la qual presentem la peça 1 de la lâm. VI, una cassoleta molt ben acabada, amb la superfície exterior de color negre i brunyida.

També cal tenir present l'aparició d'uns quants bocins de llànties de volutes (làm. III.1-2), de classificació molt difícil atesa la fragmentació, tot i que es podrien incloure dins la forma Dressel 9 o 10, pròpia de la primera meitat del segle I.

Àmfores

Les més antigues trobades són de procedència itàlica. Destaca la forma Dressel/Lamboglia 1B, de la que posseïm un llavi complet (làm. VI.4) i un pivot (làm. VI.6, el núm. 5 també hi podria correspondre). Aquest tipus, molt abundant en els jaciments durant el segle I aC, sobretot fins al darrer quart, és clarament residual en el nostre conjunt. Encara dins la producció itàlica, cal esmentar un llavi de la forma Dr. 2-4 amb la marca TIS..., dins una cartel·la rectangular col·locada sobre el coll (làm. VIII.5). Es tracta d'una classe d'envasos procedents de diversos indrets de la península Itàlica, que van aparèixer cap a mitjan segle I aC i es van exportar fins a un moment avançant del segle I de la nostra era. En general, a Hispània són minoritaris.⁵⁸

Quant a les produccions baleàriques, cal esmentar les manufactures d'*Ebusus*, que ja hem vist en tractar de les parets fines, i que aquí són representades, en primer lloc, per fragments de la forma Ramón PE 18 (làm. VII.1, 4), el prototipus de la qual apareix al núm. 1 de la làmina IX. Aquesta forma és molt abundant a l'arxipèlag i, en general, a tota la costa de la península Ibèrica, que, juntament amb el nord d'Àfrica, van constituir la seva àrea natural d'expansió. A França és molt escassa, tot i que les seves antecessores (principalment PE 16 i 17) van tenir una expansió considerable a les zones costaneres de l'àrea mediterrània.⁵⁹ La datació d'aquesta forma abraça un període massa imprecís per servir-nos de referència clara: 120/100 aC-50/75 dC.⁶⁰ No passa el mateix amb el tipus Ramón PE 41 (làm. VII.2, prototipus làm. IX.3), una imitació del Dr. 7/11 bètic, que es va manufacturar a Eivissa durant la primera meitat del segle I, i sembla poc difòs fora de les Balears.⁶¹ En tot cas, la presència d'aquesta mena d'àmfores ajuda força a fixar la datació de tot el lot.

Dins les produccions hispàniques peninsulars, tenim dos grups diferents. D'una banda, les de la costa de la Tarraconensa, ben representades per les formes Pascual 1 (Pasc. 1) (làms. VIII.1, IX.2) i Dr. 2-4 (làms. VII.6, VIII.2, 4 i IX.5), encara que també hi ha fragments petits, no dibuixats, del tipus Dr. 7-11.⁶² La datació d'aquestes formes és bastant àmplia. Pel que fa a la Pasc. 1, sabem que va aparèixer cap al 40 aC., tot i que la gran expansió cap a les Gal·lies, el mercat més important en un primer moment, es dona durant el període augustal-tiberià. Aquest envàs, però, roman en producció fins a final del segle I dC., tot i que en aquesta segona etapa la difusió és molt més

⁵⁸ Panella, 1981; Tchermia, 1986: 46, 126-140.

⁵⁹ López Mullor, 1986-1989: 72-73; Ramón, 1991: 114.

⁶⁰ Ramón, 1991: 114.

⁶¹ Ramón, 1991: 125-126. A Mallorca es coneix a Na Guardis, Colònia de Sant Jordi (illot, port i salines, Guerrero, 1981; *Id.*, 1985, *loc. cit.* Pons, Riera, Guerrero, 1988) i Palma (*Ibid.*)

⁶² Aquest tipus, a part de la Bètica, es va manufacturar a la Tarraconensa. Un de nosaltres ha tractat recentment sobre aquesta producció (López Mullor, 1995). S'ha d'afegir, però, la troballa de noves peces de probable origen local a l'*ager d'Illuro*: Can Balençó (Argentona), Sant Pol 2000A (Sant Pol de Mar), cfr. Codex, 1995 b; Arqueociència, 1995.

restringida.⁶³ Les àmfors Dr. 2-4 elaborades a l'àrea catalana des del 15-10 aC, serveixen per a identificar un corrent comercial intens cap a Itàlia, que passava pel sud de França o les Balears, i que va ser molt intens fins a mitjan segle I. Tanmateix, les excavacions de les terrisseries han palesat que la producció no va cessar definitivament fins a les acaballes del mateix segle. Alguns centres tarraconenses, però, van restar abandonats cap al començament de la dinastia flàvia.

Les àmfors bètiques són representades per les formes Haltern 70 (làms. VII.3, VIII.3, IX.7) i Dr. 7-11 (làms. VII.5, IX.6). La primera va transportar principalment vi i la segona salsa de peix. Totes dues són molt abundants a Mallorca i a les Balears en general -recordem la imitació de la segona a Eivissa-, ja que, com hem dit, les illes es trobaven en la ruta idònia cap a Itàlia utilitzada pel comerç meridional. D'un moment gairebé coetani al del conjunt que analitzem, data el vaixell Port-Vendres II,⁶⁴ en què es va trobar un conjunt significatiu d'envasos Haltern 70. Aquest tipus, que segons sembla va començar a produir-se una mica abans de mitjan segle I aC, va tenir l'expansió més gran entre August i Claudi.⁶⁵ Les àmfors Dr. 7-11 van ser coetànies de les Haltern 70 durant força temps, ja que abracen des de l'època augustal fins al final del segle I.⁶⁶

En resum, podem dir que, al costat d'algunes formes residuals, pròpies del comerç de l'època baix-republicana, com la Dr. 1B o la Dr. 2-4 itàlica, s'han trobat exemplars de centres productors molt propers, com ara els eivissenes, que palesen un cop més la influència del comerç ebusità a Mallorca, i que proporcionen una data més precisa, sobretot la forma Ramón PE 41, que no sembla ultrapassar la meitat del segle I.⁶⁷ La presència majoritària de les àmfors catalanes, per la seva banda, confirma una de les rutes del comerç tarraconense cap a Itàlia, en aquest cas emmarcada en un moment de gran activitat exportadora, que podria situar-se alguns anys abans de mitjan segle I, quan encara coexisteixen les trameses de Pasc. 1 amb les de Dr. 2-4. En aquest cas, però, el domini de la forma Pasc. 1 es podria atribuir, hipotèticament, a un corrent exportador expressament dirigit a les Balears, que hauria pogut pal·liar, ni que fos marginalment, l'abandó progressiu d'altres mercats, com ara el gàl·lic. Per acabar, la presència de les formes bètiques ajuda a precisar la cronologia del conjunt, atès que la Haltern 70 tampoc no va més enllà de mitjan segle I, i la Dr. 7-11 té el *floruit* en aquesta data.

Conclusió

Aquest petit conjunt ceràmic, que en altres jaciments potser hauria passat gairebé desapercebut, és molt significatiu dins les troballes realitzades a la ciutat de Palma, ja que, fins ara, una gran part de la ceràmica romana que s'hi coneix s'havia localitzat fora de context. Eus aquí l'interès de la seva publicació.

⁶³ Sobre la producció, data i difusió d'aquest tipus i del Dr. 2-4 de la Tarraconensa, es pot veure un resum extens i recent amb bibliografia anterior a: López Mullor, 1995.

⁶⁴ Colls *et alii*, 1977.

⁶⁵ Cfr. Liou, Sciallano, 1989 per a la datació, el comerç i l'origen de l'apel·latiu. Tchermia, 1986: 140-142, es fa ressò de l'existència a Mallorca d'un vaixell inèdit carregat amb aquestes àmfors. Segons que ens informa el senyor Damià Cerdà, a *Pollentia* és un tipus ben conegut.

⁶⁶ Dos vaixells amb aquest material es van trobar a Cabrera, molt a prop de Mallorca (Cabrera 4 o del Moro Botí, Veny, 1979; Cabrera 5, mitjan s. I, Guerrero, Colls, 1982).

⁶⁷ Ramón, 1991: 126.

A part d'això, té algunes característiques que defineixen molt bé les relacions comercials de l'illa en el moment de la formació del lot. En primer lloc, la presència de produccions ebusitanes, tant dins la ceràmica de parets fines (My. XXVI), com de les àmfores (PE 18, 41). Aquest és el signe d'una relació comercial que va començar abans de la conquesta romana, però que va superar aquesta contingència sense cap entrebanc i es va prolongar fins el baix Imperi.⁶⁸

També és interessant la troballa de material de la costa catalana: ceràmica grisa ibèrica o de tradició ibèrica, ceràmica comuna, parets fines i sobretot àmfores, l'objecte principal del comerç.

D'Itàlia procedeix un lot molt important de material, compost per la *t.s.* itàlica, algunes ceràmiques comunes, àmfores i parets fines. Tot plegat una mica residual dins el context, llevat precisament d'algunes parets fines. Les ceràmiques d'aquesta classe més significatives, però, procedeixen de la Bètica, i constitueixen un dels fòssils directors del conjunt: concretament la forma My. XXXVII o XXXVIII amb decoració de fulles d'aigua, juntament amb les àmfores també bètiques del tipus Haltern 70.

Finalment, s'ha de remarcar la representació escassíssima dels productes gàl·lics (només *t.s.* de la forma Drag. 11), i la presència incipient de la ceràmica comuna africana: forma Ostia I.261. Aquests dos trets, units a la poca quantitat de parets fines bètiques, ja esmentada, assenyalen una data anterior a l'any 42, moment en què el vaixell Port-Vendres II transportava un carregament molt abundant d'aquests productes acompanyat d'àmfores Haltern 70. A més, l'aparició del contenidor Ramón PE 41 ens situa poc abans de mitjan segle I dC. Tot plegat ens fa pensar que la ceràmica del nostre conjunt va restar dipositada pels volts del 40 dC.

Bibliografia

- AGRAZ, J.; CARRETÉ, J.M.; MACÍAS, J.M. 1993. "Las cerámicas de los niveles alto-imperiales". DUPRÉ, X. et alii. *La "Antiga Audiència". Un acceso al foro provincial de Tarraco*, Excavaciones Arqueológicas en España, 165. Madrid: 87-116.
- AGUAROD, C. 1992. *Ceràmica romana importada de cocina en la Tarraconense*. Saragossa.
- ALMAGRO, M.; AMORÓS, L.R. 1953-1954. "Excavaciones en la necrópolis romana de Can Fanals de Pollentia (Alcudia, Mallorca)". *Ampurias*, XV-XVI: 237-277.
- ARANEGUI, C. 1985. "Las jarritas bicónicas grises de tipo ampuritano". *Ceràmiques gregues i hel·lenístiques a la Península Ibèrica*. Barcelona: 101-113.
- ARQUEOCIÈNCIA. 1995. "Sant Pol 2000 A". *Autopistas*: 183-186.
- ARRIBAS, A. 1983. *La romanització de les Illes Balears. Lliçó inaugural del curs acadèmic 1983-1984*, Universitat de les illes Balears. Palma de Mallorca.
- ARRIBAS, A.; TARRADELL, M.; WOODS, D. 1973. *Pollentia I. Excavaciones en sa Portella, Alcudia (Mallorca)*, Excavaciones Arqueológicas en España, 75. Madrid.
- BAILEY, D.M. 1975. "Roman Pottery bay Alcudia from Majorca". *Opuscula Romana*, X.
- BELTRÁN, M. 1990. *Guía de la ceràmica romana*. Saragossa.
- BET, P.; DELAGE, R.; VERNEHT, A. 1994. "Lezoux et Millau. Confrontation d'idées et de données". *SFECAG. Actes du Congrès de Millau*. Marsella: 43-62.
- BLANES, C. et alii. 1990. *Les Illes a les fonts clàssiques*. Palma.
- BOURGEOIS, A.; MAYET, F. 1991. *Belo VI. Les sigillées*, Collection de la Casa de Velázquez, Archéologie XIV. Madrid.

⁶⁸ Per al comerç alto-imperial, a més dels treballs de Guerrero esmentats, cfr. López Mullor 1986-1989. És imprescindible, però, la síntesi de J. Ramón, renovada a la segona edició de 1991.

- CODEX, SCCL. 1995 a. "Forns de can Portell". *Autopistas*: 43-56.
- . 1995 b. "Can Balençó". *Autopistas*: 57-88.
- COLLS, D. et alii. 1977. *L'épave Port-Vendres II et le commerce de la Bétique a l'époque de Claude*, Archaonautica, 1. Paris.
- COLOMINAS, J. 1915-1920. "Els enterraments de la Garrotxa a les Salines de Santanyi". *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (Barcelona), VI: 726-728.
- COMAS, M. et alii. 1994. "Observations sur les sigillées du sud de la Gaule a Baetulo (Badalone, Espagne)". *SFECAG. Actes du Congrès de Millau*. Marsella: 83-94.
- DRAGENDORFF, H.; WATZINGER, C. 1948. *Arretinische Reliefkeramik mit Beschreibung der Sammlung in Tübingen*. Reutlingen.
- ESTARELLAS, M.M.; TORRES, F. 1993. "Ceràmiques romanes de parets fines de l'època augustal a Pollentia (Alcúdia, Mallorca)". *BSAL*, 49: 9-26.
- ETTLINGER, E. 1983. "The Terra Sigillata of the excavations at Sa Portella, Alcudia, Mallorca. Italian, Gaulish and Hispanic Wares". *Pollentia 3. Estudio de los materiales I. Sa Portella excavaciones 1957-1963*. Palma: 50-163.
- . 1990. "Forma 4". *Conspectus*: 58-59.
- FERNÁNDEZ, J.H.; GRANADOS, J.O. 1986. "Producción de paredes finas en Ebusus (Ibiza)". *SFECAG. Actes du Congrès de Toulouse*. Marsella: 51-56.
- FERNÁNDEZ, J.H.; GRANADOS, J.O.; GONZÁLEZ, R. 1992. *Marcas de terra sigillata del Museo Arqueológico de Ibiza*. Eivissa.
- FONT I JAUME, A. 1989. "Notes entorn a les fonts greco-llatines de les Illes". *Miscel.lània d'homenatge a Francesca Massot i Villalonga*. Palma.
- FONT OBRADOR, B. 1972. *Historia de Llucmajor*, I. Palma de Mallorca.
- GIROUSSENS, C. 1988. "Les estampilles sur céramiques sigillées de l'anse de Saint-Gervais à Fos-sur-Mer (Bouches-du-Rhône)". *SFECAG. Actes du Congrès d'Orange*. Marsella: 131-143.
- GOUDINEAU, Ch. 1968. *La céramique aretine lisse. Fouilles de l'École Française de Roma à Bolsena (Poggio Moscini) 1962-1967. IV*, suplement 6 de les *Mélanges d'Archéologie de l'École Française de Rome*. Paris.
- GRATALOUP, C. 1986. "Les céramiques à parois fines de la rue des Farges (Lyon)". *SFECAG. Congrès de Toulouse*. Marsella: 47-50.
- GUERRERO, V.M. 1981. "Los asentamientos humanos sobre los islotes costeros de Mallorca". *BSAL*, 38: 191-231.
- . 1982. *Los núcleos arqueológicos de Calvià*. Palma de Mallorca.
- . 1984. *Asentamiento púnico de Na Guardis*, Excavaciones Arqueológicas en España, 133. Madrid.
- . 1985. "El fondeadero norte de na Guardis: su contribución al conocimiento de la colonización púnica en Mallorca". *VI Congreso Internacional de Arqueología Submarina. Cartagena 1982*. Madrid: 225-264.
- GUERRERO, V.M.; COLLS, D. 1982. "Exploraciones arqueológicas submarinas en la bocana del puerto de Cabrera (Balears)". *BSAL*, 39: 3-22.
- JÀRREGA, R. 1990. "Les ceràmiques grises de tipus emporità". *Can Xammar*: 43-48.
- KENRICK, P.M. 1990. "Formen 17-20, 22, 27-28". *Conspectus*: 80-87, 90-91, 100-103.
- LEBLANC, O. 1994. "La sigillée gauloise à Saint-Romain-en-Gal (Rhône)". *SFECAG. Actes du Congrès de Millau*. Marsella: 143-164.
- LIU, B.; SCIALLANO, M. 1989. "Le trafic du port de Fos dans l'antiquité: essai d'évaluation a partir dels amphores". *SFECAG. Actes du Congrès de Lezoux*. Marsella: 153-167.
- LLABRÉS, J. 1975. *Una necrópolis rural de la ciudad romana de Pollentia (Mallorca)*. Palma de Mallorca.
- LÓPEZ MULLOR, A. 1985. "Excavaciones en la villa romana del Roser de Calella (El Maresme, Barcelona). *Empúries* (Barcelona), 47: 162-209.
- . 1986-1989. "Los talleres anfóricos de Darró (Vilanova i la Geltrú, Barcelona). Noticia de su hallazgo". *Empúries* (Barcelona), 48-50 [vol. II]: 64-77.
- . 1989. *Las cerámicas de paredes finas en Catalunya*, 2 vols, Quaderns Científics i Tècnics, 2, Servei del Patrimoni Arquitectònic de la Diputació de Barcelona. Barcelona (2a ed. Saragossa, 1990).

- . 1990. "Les ceràmiques romanes de parets fines". *Can Xammar*: 122-151.
- . 1995. "Nouvelles marques sur amphores provenant du centre producteur de Sant Boi de Llobregat (Barcelone, Espagne)". *SFECAG. Actes du Congrès de Rouen*. Marsella: 177-185.
- MANERA, E. 1974. "Las cerámicas romanas de la necrópolis de 'Sa Carrotja', Ses Salines (Mallorca)". *VI Symposium de Prehistoria Peninsular*. Barcelona: 387-405.
- MAYET, F. 1975. *Les céramiques à parois fines dans la Péninsule Ibérique*. París.
- NIETO, J. 1989. "El jaciment arqueològic Culip IV. El port d'origen i la data del naufragi". *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip I*. Girona: 235.
- NOLLA, J.M. 1984. "L'excavació de les sitges del sondeig anomenat decumanus B oest (ala est del criptoportic) i estrat V del "decumanus B" (kardo B)". AADD. *El fòrum romà d'Empúries (Excavacions de l'any 1982)*. Barcelona: 367-423.
- ORFILA, M. 1988. *La necrópolis de Sa Carrotja y la romanización del Sur de Mallorca*, BAR, 397. Oxford.
- OSWALD, F.; PRYCE, T.D. 1966. *An Introduction to the Study of Terra Sigillata, treated from a Chronological Standpoint*. Londres.
- OXE, A.; COMFORT, H. 1968. *Corpus Vasorum Arretinorum. A Catalogue of the Signatures, Sapes and Chronology of Italian Sigillata*. Bonn.
- PANELLA, C. 1981. "La distribuzione e i mercati". *Società romana e produzione schiavistica II. Merci, mercati e scambi nel Mediterraneo*. Roma-Bari.
- PONS, G.; RIERA, M.M.; GUERRERO, V. 1988. "Excavacions arqueològiques a la Seu de Mallorca". *BSAL*, 44: 3-55.
- PUCCI, G. 1985. "Terra sigillata italica". *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romane nel bacino mediterraneo (tardo ellenismo e primo impero)*, Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale. Roma: 359-406.
- PUIG, A.M. 1989. "El jaciment arqueològic Culip IV. Parets fines". *Excavacions arqueològiques subaquàtiques a Cala Culip I*. Girona: 83-112.
- RAMÓN, J. 1991. *Las ánforas púnicas de Ibiza*. Eivissa.
- REMESAL, J. 1979. *La necrópolis sureste de Baelo*, Excavaciones Arqueológicas en España, 104. Madrid.
- RIBERA, A. 1988-1989. "Marcas de terra sigillata del Tossal de Manises". *Lucentum* (Alacant), VII-VIII: 171-204.
- RIERA, M.M. 1993. *Evolució urbana i topografia de Madina Mauyraqa*. Palma.
- ROLDÁN, J.M. 1981. *Historia de Roma I. La República romana*. Madrid.
- ROSSELLÓ BORDOY, G. 1955. "Aportación al estudio de Palma romana. La lápida del Estudio General Luliano". *Archivo Español de Arqueología* (Madrid), 28: 291-292.
- . 1983. "Palma romana, nuevos enfoques a su problemática". *Symposium*: 143-155.
- ROTH-RUBI, K. 1990. "Formen 12, 14, 15". *Conspectus*: 72-73, 76-79.
- TARRADELL, M. 1983. "La romanització de Mallorca: Alguns aspectes i un problema". *Symposium*: 123-128.
- TARRATS, F. 1994. "Figlinae tarraconenses: producciones cerámicas alto-imperiales en la ciudad de Tarraco". *Actas. XIV Congreso internacional de Arqueología Clásica. Tarragona 1993*, vol. 2. Tarragona: 405-406.
- TCHERNIA, A. 1986. *Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique d'après les amphores*. Roma.
- TORTORELLA, S. 1981. "Ceramica Africana. Ceramica de cucina". *Atlante delle forme ceramiche. I. Ceramica fine romane nel bacino mediterraneo (medio e tardo Impero)*, Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale, Roma, 208-228.
- VEGAS, M. 1963. "Vorläufiger Bericht über Römische Gebrauchskeramik aus Pollentia (Mallorca)". *Bonner Jahrbucher*, 163.
- . 1963-1964. "Difusión de algunas formas de vasitos de paredes finas". *Rei Cretariae Romanae Fautores*, V-VI: 61-83.
- . 1973. *Cerámica común romana del Mediterráneo Occidental*. Barcelona.
- VENY, C. 1979. "Nuevos materiales del Moro Boti". *Trabajos de Prehistoria* (Madrid), 36: 465-488.
- VON SCHNURBEIN, S. 1982. *Die unverzierte Terra Sigillata aus Haltern, Bodenaltertümer Westfalens*, 19. Aschendorf Münster.

Abreviatures

- Autopistas: *Autopistas i arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*. Barcelona:
- BSAL: *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (Palma de Mallorca).
- Conspectus: Ettliger, E. et alii. 1990. *Conspectus formarum terrae sigillatae italico modo confectae*. Bonn.
- Can Xammar: *Can Xammar (Mataró. El Maresme). Campanyes d'excavació 1964-68 i 1970 (Laietania, 5)*. Mataró.
- SFECAG: Société Française d'Étude de la Céramique Antique en Gaule.
- Symposium: *Symposium de Arqueología. Pollentia y la romanización de las Baleares*. Palma, 1983.

RESUM

L'any 1995, durant una excavació d'urgència duta a terme al carrer de la Puresa, fora dels límits de la suposada muralla romana de Palma, es va trobar un conjunt ceràmic, presumptament intacte, que dóna idea de l'aixovar domèstic, tant de vaixel·la de taula com de cuina o de contenidors, utilitzat cap a mitjan segle I de la nostra era. En aquest treball s'estudien les diverses classes de ceràmica apareguda, entre les que és prou interessant el lot de *terra sigillata* itàlica, o bé el de parets fines. Algunes d'aquestes peces, juntament amb un fragment de *terra sigillata* gal·lica i certes àmfores, bàsicament eivissenques, andaluses i catalanes, constitueixen els *fòssils directors* de la troballa, la data de la qual es pot situar al començament del principat de Claudi. L'anàlisi de tot aquest material, que a Mallorca no sovinteja dins conjunts ben datats, a més de proporcionar dades valuoses per a les recerques pròpiament ceramològiques, pot ser útil per a precisar les rutes de l'intens comerç intermediterrani romà, algunes de les quals van tenir com a escala la nostra illa.

ABSTRACT

In 1995 during a pressing excavation carried out in the street called "de la puresa", out of the limits of the supposed Roman wall of Palma was found a ceramic set, supposedly intact, which gives an idea of a domestic dowry consisting of earthenware vessels for culinary use and also for more refined dinner service used near the middle of the I century of our era. The various kinds of that ceramic are examined in this work; fairly interesting among them is the portion of Italic "terra sigillata" as well as that of thin walls. Some of these pieces together with a fragment of Gallic "terra sigillata" and certain amphorae basically from Ibiza. Andalusia and Catalonia, constitute the "fossils directors" of the finding, the date of which can be placed in the beginning of Claudius' principality. The analysis of all this material which in Mallorca is not frequent in sets rightly dated, besides supplying valuable data for ceramological research in the strict sense, can also be useful to fix the routes of the intensive Intermediterranean Roman trade some of which utilized our island as a port of call.